

Φρανσουά Νταγκονιέ, *Οι μεγάλοι φιλόσοφοι*,
Μελάνι 2008, σελ. 242

Ο τίτλος του βιβλίου είναι σαφής: *Μεγάλοι φιλόσοφοι*. Δεν πρόκειται συνεπώς για κάποια *Ιστορία της φιλοσοφίας*, για εγχειρίδιο με πλήθος ονόματα, χρονολογίες και απόψεις που αλληλοσυγκρούονται και αλληλοανααιρούνται. Ο συγγραφέας επιλέγει είκοσι φιλοσόφους, ξεκινώντας από τον Αριστοτέλη και τον Πλάτωνα και φθάνοντας στον Χάιντεγκερ και τον Σαρτρ. Στόχος του είναι να συζητήσει τις βασικές έννοιες της φιλοσοφίας, όπως εμφανίστηκαν μέσα στην ιστορία.

Ο Νταγκονιέ διακρίνει τρεις μεγάλες φάσεις στην ιστορία της φιλοσοφίας: την αρχαιότητα, την κλασική εποχή και τη σύγχρονη περίοδο. Χαρακτηριστικά του βιβλίου είναι η σαφήνεια και η σύντομη, περιεκτική έκθεση. Έτσι αποφεύγεται η συνήθης πλημμυρίδα των ονομάτων, των παραπομπών και των απόψεων, αλλά και η επίδειξη γνώσεων, που έχουν ως συνέπεια να χάνεται το ουσιαδές. Η παιδαγωγικά αποτελεσματική επιλογή των μεγάλων «στιγμών» της ιστορίας της φιλοσοφίας είναι ένα από τα πλεονεκτήματα του βιβλίου. Ωστόσο ο συγγραφέας δεν αναδεικνύει με επάρκεια τη διαδικασία γένεσης της φιλοσοφίας, τις ρήξεις που χαρακτηρίζουν την ιστορία της, καθώς και τη διαχρονική σύγκρουση υλισμού και ιδεαλισμού. Κατά τον συγγραφέα, εξάλλου, δεν υπάρχει *μία* ιστορία της φιλοσοφίας, αλλά ένα σύνολο φιλοσοφικών συστημάτων. Οι φιλοσοφίες, υποστηρίζει, αναφέρονται η μία στην άλλη, ή θεμελιώνονται η μία πάνω στην άλλη. Έτσι η μελέτη του πρόσφατου

δεν μπορεί να αγνοήσει όσα προηγήθηκαν. Βρίσκουμε τα ίχνη του σύγχρονου μέσα στο παλιό, και η εξέλιξη έχει μια υπόγεια λογική. Αυτά όμως δεν σημαίνουν ότι υπάρχει μία εξέλιξη και μία ιστορία της φιλοσοφίας. Εντέλει, η φιλοσοφία δεν συγκροτεί μόνο μία εικόνα του κόσμου. Μπορεί κατά τον συγγραφέα να συνεισφέρει στην αλλαγή της κοινωνίας. Η βία είναι θετική, αφού γεννά το καινούργιο.

Όπως σημειώσαμε ήδη, ο συγγραφέας προσδιορίζει τρεις περιόδους «εντελώς ξεχωριστές μεταξύ τους». Θεωρεί επαναστατικές στιγμές το καρτεσιανό *cozito*, τη χεγκελιανομαρξιστική διαλεκτική και τη ντσεϊκή αναζήτηση. Ο Ντεκάρτ, ο Χέγκελ και ο Μαρξ άνοιξαν, όπως υποστηρίζει, νέες εποχές στη φιλοσοφία. Ειδικά οι Χέγκελ και Μαρξ αποκατέστησαν τη χαμένη ενότητα. Όμως: «Οι εποχές των εξαισιών συνθέσεων, των καθεδρικών ναών της σκέψης, έχουν παρέλθει οριστικά. Τελείωσαν με τον Χέγκελ και τον Μαρξ». Αλλά στην εποχή των μεγάλων επιστημονικών επαναστάσεων είναι βάσιμη μια τέτοια προοπτική; Δεν είναι πιο ρεαλιστικό να ελπίσουμε σε μια νέα εποχή για τη φιλοσοφία;

Μετά τις σύντομες αυτές επισημάνσεις, θα επιχειρήσουμε μια εξαιρετικά σύντομη (ο χώρος δεν το επιτρέπει) σκιαγραφία του βιβλίου: Ο συγγραφέας, όπως δηλώνει, δεν θα ασχοληθεί με τους προσωκρατικούς, παρά τον πλούτο των θεωριών τους. Ξεκινάει με τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα. Σκιαγραφεί τον πλατωνικό δυισμό, την πλατωνική θεω-

ρία της γνώσης και την πλατωνική κοσμολογία· ειδικά την πλατωνική θεωρία για την ψυχή και για τη δημιουργία, η οποία δεν είναι «ex nihilo». Ακολουθεί ο Αριστοτέλης, επικριτής της πλατωνικής θεωρίας. Δεν μπορούμε, σημειώνει, να τοποθετήσουμε την ιδέα έξω από τα πράγματα. Η πλατωνική ιδέα δεν είναι, κατά τον Αριστοτέλη, άλλο από καθολική αφαίρεση, κούφια λόγια, κατάλληλα για ποιητές. Απλώς ο Αριστοτέλης δεν μπόρεσε πάντα να ξεπεράσει την εποχή του. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο γεωκεντρικό πρότυπο, στο χωρισμό στον υποσελήνιο τόπο της αλλαγής και της φθοράς, και στον υπερσελήνιο των τέλειων μορφών, καθώς και στην τελεολογία του Αριστοτέλη. Επίσης, αναφέρει την ηθική του, καθώς και τις απόψεις του για έναν μεικτό τύπο πολιτεύματος, μείγμα αριστοκρατικού και δημοκρατίας.

Στη συνέχεια ο συγγραφέας αναφέρεται στους Στωικούς: στην κριτική της πλατωνικής θεωρίας, στον «υλιστικό» μονισμό της, στην εκπύρωση και την αναγέννηση του σύμπαντος, στις σωματικές αντιλήψεις για την ψυχή, στην ηθική των Στωικών (όλοι οι άνθρωποι είναι αδέρφια, πατρίδα του σοφού είναι η οικουμένη). Ακολουθεί η ηθική κοσμοαντίληψη των Επικουρείων (άτομα και κενό, ψυχή που αποτελείται από λεπτεπίλεπτα άτομα, κ.λπ.). Συνολικά: μια ηθική που απελευθερώνει από το φόβο των θεών και του θανάτου.

Κατά τον συγγραφέα, «η αρχαία φιλοσοφία ασχολείται ιδιαίτερω με τη μελέτη της αρχιτεκτονικής του Σύμπαντος. Θέλει να γνωρίσει τους νόμους με βάση τους οποίους οργανώνεται, τους νόμους που εξηγούν την αρμονία και την κανονικότητά του. Η ιδανική Πολιτεία αναπαράγει, με τον τρόπο της, το μοντέλο του κόσμου». Μήπως όμως ισχύει και το αντίθετο;

Μετά τους Αρχαίους οι Κλασικοί. Υπο-

θηκνυμένοι όλοι στη χριστιανική διδασκαλία, ανέπτυξαν περαιτέρω τον φιλοσοφικό στοχασμό, δέσμοι όμως οι περισσότεροι του χριστιανικού δεισιμού, διατύπωσαν αφελείς απόψεις που σήμαιναν οπισθοδρομηση σε σχέση με τους Αρχαίους. Ο Καρτεσιανισμός, κατά τον Νταγκονιέ, μοιάζει με κεραυνό εν αιθρία και αναγγέλλει το τέλος της αρχαιότητας. Το cogito αποτελεί επανάσταση κοπερνίκειου τύπου, αλλά «οδηγεί αναγκαία στον Θεό». Επανάσταση; Αλλά η αφυλοποίηση της ύλης και οι αφέλεις περί ψυχής και εγκαταβίωσης στο «κλωνάριο»; Ακολουθεί η σκιαγράφηση του ιδιότυπου μονισμού του Σπινόζα, ο οποίος απορρίπτει το cogito, δεν δέχεται την ανεξαρτησία της ψυχής από το σώμα, και συγκροτεί μια αισιόδοξη αντίληψη για την ελευθερία και μια ενδοκοσμική ηθική. Ακολουθεί η φιλοσοφία του Λάιμπνιτς, ο οποίος διαφωνεί τόσο με τον Καρτέσιο όσο και με τον Σπινόζα. Κατά τον Λάιμπνιτς, ο Θεός δημιούργησε τον καλύτερο και δυνατό κόσμο, ο οποίος είναι ανεξάντλητος και εγγυάται τη δόξα του Θεού. Ακολουθεί η σύντομη ανάλυση του νεότερου εμπειρισμού (Λοκ, Κοντιγκάκ, Ντιντερό, Χιουμ), ο οποίος συνδέεται με την ανάπτυξη του καπιταλισμού και των φυσικών επιστημών. Η περίοδος κλείνει με τον Καντ, εξαιτίας του οποίου «η φιλοσοφία άλλαξε ριζικά», αλλά ο ίδιος απέτυχε: έπρεπε να αρνηθεί τη γνώση του «είναι» και να βάλει στη θέση του την πίστη. Ως προς την ηθική του: αντιστοιχεί στην κενότητα του καθαρού λόγου.

Κι έτσι, περνάμε στους σύγχρονους: στον Χέγκελ και τον Μαξ, στον Νίτσε, στον Κοντ, στον Μπερξόν, στον Μπασελάρ, στον Χάιντεγκερ και στον Σαρτρ. Το λάθος του εμπειρισμού, κατά τον Χέγκελ, είναι ο κατακερματισμός της συγκεκριμένης ολότητας. Με τη *Φαινομενολογία του πνεύματος* βγαί-

νουμε επιτέλους από την επικράτεια του cogito (της υποκειμενικότητας). Ο Χέγκελ συγκροτεί ένα μεγαλειώδες σύστημα. Η φιλοσοφία που γνωρίζουμε περατώνεται με αυτόν και σε αυτόν. Απλώς ο μαθητής του Χέγκελ, ο Μαρξ, έδειξε ότι η ιδεαλιστική διαλεκτική βιάδιζε με το κεφάλι κάτω. Η κριτική του Μαρξ, σημειώνει ο συγγραφέας, προσέφερε πολλά στη μελέτη του Χέγκελ. Με τον Μαρξ η φιλοσοφία αλλάζει μορφή και περιεχόμενο. Ειδικά η *Γερμανική ιδεολογία* αποτελεί μια κριτική των αστικών φιλοσοφικών συστημάτων. Τέλος, ο συγγραφέας αναφέρεται στο *Κεφάλαιο*, στις αναλύσεις του Μαρξ για την εργατική δύναμη, την υπεραξία κ.λπ. Συνοπτικά: στην επιστροφή της φιλοσοφίας από τον ουρανό στη γη.

Ο χώρος δεν επιτρέπει να αναφερθούμε παρά επιγραμματικά και μόνο στον Νίτσε, που αντί να δημιουργήσει ένα νέο σύστημα καταστρέφει όλα τα άλλα, στην κριτική του της χριστιανικής και της αστικής ηθικής, στην άρνηση του dualισμού ψυχής και σώματος, στο θετικισμό του Κοντ και την ουμανιστική πολιτική φιλοσοφία του, στον Μπερξόν, «που κυριάρχησε στη γαλλική φιλοσοφία του 20ού αιώνα», στην επιστημολογία του Μπασελάρ, στον Χάιντεγκερ που διαφοροποιεί το Είναι από το ον, στο Είναι «που δεν θα μπορούσε να λάβει μια μορφή, να κατέχει έναν τόπο», και στην αδυναμία μας «να δώσουμε έναν ορισμό του Είναι», καθώς εντέλει δεν ρωτάμε σε τι συνίσταται η διάκριση ανάμεσα στο ον και στο είναι του. Το μέρος αυτό κλείνει με τον Σαρτρ, ο οποίος, σύμμαχος του μαρξισμού, δηλώνει μη μαρξιστής, αρνείται τη διαλεκτική της φύσης και συγκροτεί μια απαισιόδοξη εικόνα της καπιταλιστικής πραγματικότητας.

Οι προηγούμενες επισημάνσεις αποτελούν φτωχή σκιαγραφία του βιβλίου, χαρακτηριστικά του οποίου είναι η σαφήνεια, η

τεκμηρίωση και συνολικά η ματιά ενός κριτικού ορθολογισμού, έστω και αν ο συγγραφέας δεν ασκεί συστηματική κριτική στους φιλοσόφους που επέλεξε. Το βιβλίο αυτό κινητοποιεί τη σκέψη, και αυτό είναι ένα από τα πλεονεκτήματά του, σε σχέση με την εγκυκλοπαιδική έκθεση της φιλοσοφίας. Η φιλοσοφία, κατά τον Νταγκονιέ, ασκεί κοινωνική λειτουργία. «Ο ιστορικός της φιλοσοφίας, που κλείνεται στον πύργο του λογιωτατισμού του, δεν αξίζει να ονομάζεται ούτε ιστορικός ούτε φιλόσοφος». Και για την ακαδημαϊκή φιλοσοφία λέει: «Η ακαδημαϊκή ιστορία της φιλοσοφίας μάς οδηγεί σε μια ακόμα παράλειψη, μια προδοσία, θα μπορούσε να πει κανείς: δεν έχουμε να ασχοληθούμε με τον Σπινόζα περισσότερο απ' ό,τι με τον Λάιμπνιτς, παρά εκμοντερνίζοντάς τους, αλλά έτσι κατασκευάζουμε φιλοσοφικά υβρίδια, εκφυλισμένα, εγκλωβισμένα σε μια άσκηση καθαρής επίδειξης γνώσεων».

Κατά τον Νταγκονιέ, η φιλοσοφία των καιρών μας δεν μπορεί να οραματίζεται μεγαλειώδεις φιλοσοφικές κατασκευές. Ο Χέγκελ και ο Μαρξ αποτελούν όριο. Η φιλοσοφία ασχολείται πλέον με την ανακατασκευή της μιας ή της άλλης θεωρητικής περιοχής. Είναι όμως έτσι σε μια εποχή επιστημονικών επαναστάσεων και πλανητικών συγκρούσεων; «Η φιλοσοφία των ημερών μας βρίσκεται», κατά τον συγγραφέα, «σε μια θύελλα. Οι πάγιοι δεσμοί μας δεν μπορούν να αντισταθούν πια». Τι πρέπει να γίνει; Ιδού η απάντηση του συγγραφέα: «Εν κατακλείδι, η Πολιτεία πρέπει να αναδιοργανωθεί. Ο φιλόσοφος είναι αυτός που θα βοηθήσει να σκεφτεί την αλλαγή και να προσανατολιστεί. Αφού κατέβηκε από το βάθος της, η φιλοσοφία πρέπει να αναλάβει την επαναστατική της αποστολή, αυτήν που προδιέγραψε ο Μαρξ, να πολεμά δηλαδή την οικονομία των ανισοτήτων που συνεχίζουμε

να υφιστάμεθα». Η καθαρή θέση του Νταγκονιέ είναι πολύτιμη, σε μια εποχή μεταμοντέρνου χάους, γνωσιολογικού και ηθικού σχετικισμού.

Θα ήταν παράλειψη να μη σημείωνα την

ωραία μετάφραση της Μάρως Τριανταφύλλου, καθώς και την εξαιρετική αισθητική του βιβλίου.

Ευτύχης Μπιτσάκης

Γιάννης Καράς, *Η έννοια της ύλης στη Νεοελληνική Αναγέννηση*, Β΄ έκδοση, αναθεωρημένη – βελτιωμένη, Ένωση Ελλήνων Φυσικών, Αθήνα 2009

Ο Γιάννης Καράς, με το πλούσιο σε όγκο και μεστό σε ποιότητα ερευνητικό του έργο τα τελευταία 30 χρόνια, κατόρθωσε όχι μόνο να πιστοποιήσει την ύπαρξη ενός δυναμικού, πρωτοποριακού ρεύματος στοχαστών κατά την ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας αλλά και να διερευνήσει πολλά και σημαντικά στοιχεία του έργου τους που σχετίζεται με τις φυσικές επιστήμες ανατρέποντας μύθους και δοξασίες διαμορφωμένα στο πέρασμα των χρόνων, κάτω κυρίως από την παραμορφωτική επίδραση διαφόρων ιδεολογημάτων – που πάντα ελλοχεύουν όταν η Ιστορία δεν βασίζεται στα πραγματικά στοιχεία, στις ίδιες τις πηγές.

Η εμμονή του Καρά για την αξία των πηγών τον οδήγησε στην ενδελεχή μελέτη των έντυπων και των χειρόγραφων βιβλίων της Νεοελληνικής Αναγέννησης. Ο πλέον πρόσφατος καρπός αυτής της προσπάθειάς του είναι η αναθεωρημένη και βελτιωμένη έκδοση του βιβλίου του *Η έννοια της ύλης στην Νεοελληνική Αναγέννηση*, που εκδόθηκε από την Ένωση Ελλήνων Φυσικών.

Όπως εύκολα μπορεί κανείς να αντιληφθεί από τον τίτλο ήδη του βιβλίου, αυτό πραγματεύεται την έννοια της ύλης ως μέρους της φύσης, ως έννοια επιστημονική, όπως αυτή αναφέρεται στο έργο των λογίων της προεπαναστατικής περιόδου.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου περιγράφει συνοπτικά αλλά περιεκτικά το ευρύτερο κλίμα, αναφορικά με την επιστημονική σκέψη, κατά τη Νεοελληνική Αναγέννηση δίνοντας το στίγμα της εποχής στον απλό αναγνώστη και αποδεικνύοντας ότι, σε αντίθεση με τα όσα πιστεύουν οι περισσότεροι, πρόκειται για μια ιδιαίτερα γόνιμη και δημιουργική περίοδο, κατά την οποία η ελληνική λογιосύνη όχι μόνο έρχεται σε επαφή με την ευρωπαϊκή επιστημονική γνώση, αλλά την αφομοιώνει δημιουργικά και τη διαχέει σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα μέσω της διδασκαλίας και της έκδοσης σχετικών βιβλίων.

Στη συνέχεια, όπως και ο ίδιος ο Καράς σημειώνει, προχωρά σε μια πρώτη, γενική θεώρηση του θέματος. Μια θεώρηση που ανατρέχει στις πρώτες προσπάθειες που έγιναν από τους αρχαίους Έλληνες φιλοσό-